

У нинішній сфері духовних та матеріальних цінностей хоругви не досліджені пласт художньої культури народу, що потребує свого вивчення. У них – знак часу, своя філософія символізованої чистоти почуттів до християнських першобразів втілення віри, надії, любові.

За допомогу в підготовці матеріалу автор висловлює подяку мистецтвознавцю В.І.Мельнику (Івано-Франківський державний художній музей), завідувачу кафедри образотворчого мистецтва Прикарпатського університету ім.В.Стефаника, доктору мистецтвознавства, професору М.П.Фіголю.

1. Свенціцька В.І., Откович В.П. Світ очима народних митців: Українське народне малярство XIII-XX ст. – К.: Мистецтво, 1991.

2. Етимологічний словник української мови. – Т.3. – К., 1989.

3. Гломоздра К.Ю. та ін. Клейноди України (з історії державної і національної символіки). Комплект з 33-х кольорових художніх сувенірних листівок. – К.: Абрис, 1994.

4. Ікони італійського ікописця Д.Медззаліра та українського ювеналія Й.Мокрицького в дусі слов'янської традиції. – Пряшів: Вид. Сестер Василіянок.

5. Короткі відомості про свята православної церкви України. – К., 1993.

6. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник. – К: Наук. думка, 1986.

Olga Soludchuk

GONFALONS IN RELIGIONS ART

Gonfalons constitute one of the oldest forms of art practiced by the indigenous population of Precarpathia. This article provides the description of some gonfalons featuring primitivist iconography. It analyzes the thematic and pictorial elements of these works. The author notes that gonfalon art is a highly original form of the Ukrainian spiritual culture which requires further research.

П.Я.Кузенко

КАМ'ЯНІ МЕМОРІАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ ПРИКАРПАТТЯ XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ

Народна кам'яна пластика на теренах України ще недостатньо досліджена. Великий пласт художньої творчості цього напрямку зосереджений на Покутті та Гуцульщині.

Одну з яскравих сторінок історії краю відіграло село Городниця, яке вперше згадується в документах 1448 р. [1, с.192], але історія його сягає набагато давніших часів. Про це свідчать розкопки археологів, які проводяться тут ще з минулого століття. У селі виявлено рештки майже всіх пра- і ранньоісторичних культур, починаючи з палеоліту [2, с. 417].

У княжий період тут існувало велике городище. Тоді Городниця була найбільшим поселенням в окрузі [3, с. 68].

Земля Подністров'я, де знаходиться Городниця, є багатою на поклади різних порід каменю, про що згадує дослідник початку ХХ ст. Ю.Токарський. Він зазначає, "... що значні поклади червоного пісковика девопського та іншого каменю є в ярах правобічних притоків Дністра"[4, с. 59].

У самій Городниці знаходяться значні поклади червоного пісковика, а в сусідньому селі Стрільче – поклади сірого.

Наявність в Городниці високоякісного каменю, а також зручне розташування села на березі Дністра, сприяло розвитку його видобування та торгівлі по річці.

Дністер, як судноплавний шлях до берегів Чорного моря, використовувався ще в часи Київської Русі [5, с.9].

В кінці ХVІ – на початку ХVІІ ст. італійські підприємці мали намір провозити по Дністру різний товар з Поділля до Венеції та на Кіпр, але цьому завадили війни між Польщею і Туреччиною [6, с.201].

З початку ХІХ ст. Дністер починають широко використовувати для торгівлі з Причорномор'ям [5, с.81]. Цим шляхом вивозять будівельні матеріали та інший товар в різні країни [5, с.185-186].

В середині ХІХ ст. в місцевостях, багатих на поклади високоякісного каменю, підприємці запрошували на роботу закордонних спеціалістів, переважно італійських каменярів. Так, вони часто орендували родовища й налагоджували промислове добування каменю на Поліссі [7, с. 102].

Очевидно, в такий спосіб італійськими майстрами в середині ХІХ ст. почали розробляти родовища каменю й в Подністров'ї, зокрема в Городниці. За словами старожилів, у цьому селі камінь обробляли й часто вивозили на експорт по Дністру до Західної Європи, зокрема Венеції, а пізніше – до Росії, зокрема міста Пензи.

Наявність придатного для обробки каменю спричинила поширення серед місцевого населення каменярського ремесла, яке розвивалося тут ще задовго до початку широкомасштабної розробки кар'єрів у середині ХІХ ст.

Найдавніші зразки виробів, виготовлених, очевидно, з місцевого каменю, вироби виявлені археологами, сягають далекого історичного минулого. Це, зокрема, кам'яні гробниці доби бронзи [8, с. 63], матриці з пісковика для відливання кельтських сокир (ХІІ-ІХ ст. до н.е.) [9, с.30-36] та багато ін.

Особливого розвитку набула художня обробка каменю в ХІХ-ХХ ст., що засвідчують численні кам'яні надмогильні хрести.

В городниці в цей час поступово формується каменеобробний осередок. Роботи майстрів (кам'яні хрести) можна побачити не тільки в цьому селі, але й в багатьох навколишніх поселеннях.

Автори надмогильних пам'ятників ХІХ ст. нам невідомі. Проте імена деяких майстрів городницького осередку середини ХХ ст. вдалося

з'ясувати. Це В.Белендюк, В.Живачівський, Р.Кучмей, С.Срайко та ін.

Кам'яні хрести XIX-XX ст. поширені й на Гуцульщині. В селі Ямна, місцевість якого багата на поклади пісковика, каменеобробний осередок сформувався ще в XIX ст. Вироби майстрів цього осередку поширені по всій Гуцульщині та на Покутті. Вдалося вияснити імена деяких хресторобів кінця XIX – середини XX ст. Це такі народні умільці, як Р.Микулинець, П.Мокренчук, М.Федорчук, І.Німчук, С.Капітанчук та ін.

Кам'яні хрести на території Гуцульщини й Покуття різні за формою, конструктивною будовою й розмірами.

Усі надмогильні пам'ятники можна поділити на такі, що являють собою тільки форму хреста (висота до 1 м), й ті, що складаються з двох частин: хреста і основи-постаменту (висота до 2,5 м).

Виявлені найдавніші хрести початку XIX ст. – без основи. Їх збереглося дуже мало. Вони мають вирізну форму з чотирма прямими кінцями або звуженими до середохрестя. На Гуцульщині також виявлено старовинний кам'яний хрест простої форми, що складається із двох окремо роблених частин, з'єднаних між собою посередині взруб. Тут очевидне запозичення техніки з'єднання з дерев'яних хрестів.

У другій половині XIX ст. в Городніні та Ямній починається етап інтенсивного розвитку каменеобробному промислу, пов'язаного з початком широкої розробки родовищ каменю. До роботи на кар'єрах залучається велика кількість місцевого населення. Камінь широко застосовується на будівництві доріг, будинків, мостів та тунелів (тунель в Ямній, залізничний міст у Ворохті та ін.)

Все це призводить до збільшення кількості майстрів-каменотесів, зокрема й тих, що виготовляють надмогильні пам'ятники, велика кількість яких збереглася до наших днів.

З середини XIX ст. в єдності з хрестом з'являється основа, яка має своє архітектурне вирішення, і з формою хреста творить цілісний образ. Форма хреста (вирізна) й основа здебільшого виготовлялися окремо. Після цього хрест вставлявся в невеличкий отвір, видовбаний в основі. Спочатку домінуючу роль в надмогильних пам'ятниках відігравав хрест, а пізніше це відношення змінюється на користь основи. Постамент хреста пройшов еволюцію від примітивних невеликих основ до більших за розміром, досконалих архітектурних споруджень.

Постаменти виконувалися ширшими та товстішими відносно вертикального рамена хреста. Таких розмірів основи були поширені в усій східній частині Українських Карпат, а також на Прикарпатті. Проте, щодо художнього вирішення, вони в кожній місцевості мали свої особливості. Найбільш різноманітними є завершення постаментів. При їх виконанні часто застосовувалися різного роду карнизи та інші

архітектурні деталі, що надавало завершенням ускладнених форм. Наприклад, на Гуцульщині, в Косівському районі нами віднайдено хрести початку ХХ ст., постаменти яких мають оригінальні аркоподібні завершення.

Форма хреста також зазнала деяких змін, але не суттєвих, адже, незважаючи ні на що, хрест повинен залишатися в основі хрестом, щоб зберегти своє значення.

Якщо на півдні України часто трапляються багатокінцеві хрести [10, с.13-15], то для досліджуваного регіону характерні, як правило, чотирикінцеві. На думку одного з дописувачів галицького часопису початку ХХ ст. "Нова зоря", ця форма вважається найдавнішою та є "наша українська" [11, с.3-4]. Тут вона збереглася й залишилася провідною найдовше, аж понині. Упродовж тривалого часу народними умільцями були розроблені найрізноманітніші художні варіанти цієї форми хреста. Деякі запозичалися один в одного, і їм майстри давали свої назви ("голковий", "ружевий" та ін.).

Поширеними в регіоні, як і взагалі на Україні, були хрести з пелюсткоподібними завершеннями рамен. Найчастіше серед них трапляється трикутне розміщення пелюсток (одна – на торці рамена, дві – обабіч). На Гуцульщині відома форма хрестів з розміщенням пелюсток на торці в ряд. Дослідник Г. Колцуняк подав такого роду форму кам'яного хреста із двома пелюстками на кінці рамен з с. Сопова (1831) [12, табл.ХІ]. Цей хрест, очевидно, є найдавнішим відомим з цього типу в Карпатському регіоні.

На досліджуваній території набули також поширення хрести із завершенням рамен гранчастого типу. Їх різновид – шпильчасті форми, що мають загострені виступи. Існує думка, що вони, можливо, символізують душевні рани близьких покійника. Одною з притаманних Гуцульщині форм є виконання в окремих випадках рамен хреста з оригінально зрізаними гранями.

Для хрестів з Покуття часто властиве розширення нижнього кінця хреста до низу.

На кладовищах у Подністров'ї трапляються хрести у вигляді дерева з обрубаними гілками. Така форма хрестів, як зазначає В.Березняк, перегукується з безлистим деревом на рельєфі с. Буша, яке означає смерть [13, с.67-68].

Кам'яні надмогильні хрести часто оздоблювалися рельєфними зображеннями святих, символічними знаками та орнаментами. Серед фігурних зображень найчастіше використовувалося Розп'яття Ісуса, яке завжди розміщувалося на середохресті. Особливо поширилося їх використання в першій половині ХХ ст., проте збереглися зразки й

XIX ст. Найдавніші такі хрести з розп'яттями, виявлені нами на Гуцульщині, датуються серединою XIX ст.

При виконанні розп'ять народні майстри орієнтувалися як на східну, так і на західну іконографію. Незважаючи на намагання різьбярів дотримуватися канонічних норм, розп'яття надавали різноманітного художнього вирішення.

Рельєфні зображення розп'ятого Ісуса характеризуються лаконічністю, часто з одночасною гіперболізацією або вкороченням окремих частин людського тіла. Народні умільці, передаючи фігуру з властивою їм спрощеністю й безпосередністю, часто підсилювали найбільш характерні ознаки розп'яття. Їхнє виконання в кожній місцевості має свої особливості. Так, у Снятинському районі, що на Покутті, відомі розп'яття особливо великих розмірів відносно хреста.

Розп'яття Гуцульщини, на відміну від бойківських, які, як правило, тяжіють до реалістичного трактування фігури Ісуса, відрізняються більшою спрощеністю та деформованістю форм.

Виконання розп'ять на вглибленому тлі є характерною особливістю робіт гуцульських майстрів.

Розп'яття Ісуса часом поєднувалися із зображеннями у їх підніжжі "голови Адама" (черепа або черепа й кісток), а на кінцях хреста – ангелів. Фантазія народних умільців утворила різні варіанти черепа, від занадто схематизованих, навіть, можна сказати, чисто умовних знаків, до дещо схожих на живу голову людини. Різьблення ангелів виконувалися на тлі хреста у випуклому рельєфі або в неглибоких нішах.

Зображення святих знаходимо також в оздобленні постаментів. Одною з характерних особливостей таких фігур на Гуцульщині є виконання їх завжди на повний зріст.

Широко використовувалися в оздобленні пам'ятників розети. Як правило, вони шестипелюсткові, проте специфіка їх рельєфного виконання досить різноманітна. Вони бувають як прості, виконані тонкою контррельєфною лінією, так із різного роду заглибленнями, що надає їм особливої вишуканості.

Цікавими є символічні знаки із двох-трьох кіл на далеких кам'яних хрестах Гуцульщини. Їх використання можна пов'язати з "вогняним колом", про яке згадує Б.Рибаків у своїй праці "Язичество Древней Руси" [14, с.89]. Згідно з його твердженням, у древніх слов'ян при спаленні покійника вогонь на місці захоронення оточували колами ровиків. Ідея "вогняного кола" в захороненні людей, що очевидно пов'язана з культом сонця, ймовірно з часом перейшла на символічний знак надмогильного хреста.

В оздобленні використовували й рослинні мотиви. Особливо пишно прикрашені пам'ятники відомі на Гуцульщині.

Виготовляючи хрести, народні умільці відображали в них, окрім своїх міфологічних та релігійних уявлень, ще й естетичні погляди. Намагання зробити ці твори красивими, відіграє також досить важливу роль у піднесенні духовності, адже Бог є краса. Отже, художнє вирішення цих надмогильників не затьмарює, а тактовно доповнює їх основне символічне значення.

Кам'яний хрест спонукає людину до роздумів над суттю життя, а ще він є слідом нашої минушини. Отож варто розвивати хресторобне ремесло, зокрема на Гуцульщині й Покутті, де уже склалися його певні традиції.

Проте зараз меншає кількість майстрів-хресторобів в обох осередках. У Городницькому осередку розвивають цей промисел талановиті умільці А.Кучмей, С.Москалик, П.Москалик. В Ямнянському осередку Д.Федорчук, В.Дожук, М.Німчук, П.Павлюк і єдина жінка-каменотес Євдокія Німчук.

Досліджуючи народне художнє різьблення каменю в Подністров'ї, варто звернути увагу на одну унікальну роботу, а саме – наскельне зображення ікони св. Миколая з с. Городниця [1894].

Традиція виконання рельєфів на скелях у Подністров'ї сягає давніх часів. Варто згадати відомий бушанський рельєф, який відносять до XVI ст. та ін. [13, с.69]. Якщо в цьому рельєфі відчувається значний зв'язок з язичництвом, то для наскельної ікони з села Городниця характерне суто канонічно-християнське трактування образу.

Цікавою є причина появи цієї ікони на скелі. Горельєфне зображення в Буші, як зазначає В.Березняк, було виконане в пам'ять про знищене тут колись містечко [13, с.66].

Що ж було причиною появи на скелі ікони св. Миколая? Його образ був дуже шанований на Україні. За народними віруваннями цей святий є покровителем мореплавців. Зокрема, чорноморські моряки вважали, що для щасливого плавання необхідно оздобити образ Чудотворця, дотримуватися свят святого Миколая, а то й побудувати на його честь церкву [15, с. 126-127].

Очевидно, поява наскельної ікони в Городниці була пов'язана із судноплаством по Дністру. Ця ікона невеликого розміру. Зображення виконане у врізному рельєфі. Народним майстром був взятий за основу іконографічний зразок, поширений в іконописі України.

Образ святого передано в погрудному зображенні. В лівій руці він тримає Євангеліє, а правою – благословляє. Проте, ця строга відповідність канону в схемі зображення емоційно підсилена за допомогою пластичних потенцій каменю, які реалізуються через вміння й талант різьбляра. Це очевидне прагнення народного умільця відтворити

в рельєфі правдивий реальний образ конкретної людини, незважаючи на безперечні досягнення, все ж таки наштовхується на деякі труднощі, пов'язані зі специфікою виявлення форми в рельєфі й анатомічними особливостями людського тіла. Це призводить до деякої схематизації, узагальненості форм із незначним порушенням пропорцій, що особливо помітно в зображенні лівої руки. Незважаючи на це, згадана робота є зразком високого рівня розвитку народного різьбярства.

Маємо всі підстави сподіватися, що народне мистецтво художнього різьблення каменю, яке базується на славних традиціях минулого, знайшовши підкріплення в сьогоденні, буде розвиватися й надалі.

1. Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область – К., 1971 р.
2. Енциклопедія українознавства. – Т.2. – Львів: Молоде життя, 1993.
3. Никифорчук В., Смерченський Р. Старожитності Городенківщини (у фактах, легендах, домислах). – Снятин: Над Прутом, 1995.
4. Tokarski Julian. O Fosforitach Polskiego Podola. – Lwow, 1923.
5. Гошко Ю. Г. Промисли й торгівля в українських Карпатах XV-XIX ст. – К.: Наук. думка, 1991.
6. Баран І. Наш Дністер // Життя і знання. – 1929. – квітень-травень.
7. Лашук Ю. Народне мистецтво українського Полісся. – Львів: Каменяр, 1992.
8. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині доби бронзи та раннього заліза. – К.: Наук. думка, 1982.
9. Бандрицький М. Городниці очима археолога // Ямгорів: літературно-красназвичий альманах. – Городенка. – 1994-1995. – №7-8.
10. Малина В. Кам'яні хрести півдня України // Образотворче мистецтво. – 1991. – №4. – див. ілюстрації.
11. Каровець М. Правильна форма хреста з приводу клапсидр по пок. В Охримович // Нова зоря. – 1931. – №87.
12. Колцуняк Г. Народні хрести в коломиїщині. – 1918. – Табл. XI.
13. Березняк В. Бушанський рельєф // Народна творчість і етнографія. – 1993. – №3.
14. Рибakov Б. Язичество Древней Руси. – М.: Наука, 1988.
15. Воронай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. – Т.1. – К.: Оберіг, 1991.

Petro Kuzenko

PRECARPATHIA'S SEPULCRAL MONUMENTS OF THE 19 TH – 20 TH CENTURIES

This article offers some glimpses into the history of stone-carving in Precarpathia. The emphasis is on the investigation of sepulchral monuments. The study has discovered a number of hitherto unknown specimen of stone carving, providing further insight into sepulchral art.